

Valodas konsultācijas: elektroniskā datubāze

<http://www.valodaskonsultācijas.lv/lv/questions/233>

Jautājums

***Vijolkoncerts* vai *vijoļkoncerts*?**

Atbilde

Pareizi ir abi vārdi – gan ***vijoļkoncerts***, gan ***vijolkoncerts***.

„Mūzikas terminu vārdenītē” ***vijolkoncerts**** skaidrots – ‘koncerts vijolei un simfoniskajam vai kamerorķestrim’. Jauntermiņš avotā paskaidrots ar zvaigznīti. Kā šī izdevumā 10. lpp. norāda autors J. Torgāns, „apzīmējumi, kuru gramatiskā forma atšķiras no līdz šim ierastas vai vispār piedāvāti no jauna, norādīti ar simbolu* pēc vārda (daudzi no tiem – vairāk nekā puse – ir manis paša veidoti)”. Drīz pēc vārdnīcas iznākšanas Latviešu valodas aģentūrai zvanīja kolēģi no Latvijas Radio „Klasika” un jautāja viedokli par vārdu ***vijolkoncerts*** ierastā ***vijoļkoncerta*** vietā. Toreiz tika atbalstīts zināmais un ierastais vārds ***vijolkoncerts***, un jau likās, ka tradicionālais termins savas pozīcijas ir nostiprinājis, taču J. Torgāna viedoklis žurnālā „Mūzikas Saule” (2013, № 2 (73) 2. lpp.) un Latvijas Mūzikas informācijas centra direktores I. Jakubones (2013, № 3 (74) 3. lpp.) atbilde lika saprast, ka diskusija turpinās.

Diskusija žurnālā „Mūzikas Saule”.

***Vijolkoncerts* un *vijoļkoncerts*?**

Jānis Torgāns, *Dr. habil. art.*, mūzikas zinātnieks

Ja skaņdarbs ir koncerts čellam, tad programmā rakstām, piemēram, Antonīns Dvoržāks. *Koncerts čellam un simfoniskajam orķestrim*, bet ikdienā sakām un arī rakstām *Dvoržāka čellkoncerts* (jo konkrēts), *čellkoncerts* (ja vispār, kā žanrs) un attiecīgi *čellsonāte*, *čellgrupa* (nav nekādas vainas arī čellu grupai, tikai garākā tekstā, kur jēdziens bieži atkārtojas, katreiz – katru reizi! – zaudējam divas liekas zīmjuvietas/taustiņsitienus/taustiņspiedienus). Ja skaņdarbs ir koncerts (sonāte, fantāzija utt.) vijolei, tad programmā rakstām ***Vijolkoncerts*** (tādēļ, ka vijolei – vijoles koncerts, nevis vijolēm – vijoļu koncerts). *Koncerts vijolei un orķestrim* (ja konkrēts koncerts), bet ikdienā sakām un rakstām ***vijolkoncerts***. Ja ir divām vijolēm un orķestrim, tad tas parasti ir dubultkoncerts vai *concerto grosso* (senā vai jaunā veidā). Ko iegūstam? Skaidrību un atbilstību realitātei – *vijoles koncerts*,

vijoles sonāte, vijoles fantāzija, koncerts divām vijolēm, concerto grosso (Vivaldi, Šnitke u. c.). Savukārt tur, kur darīšana ar daudzām vijolēm, protams, ir *vijoļmeistars, vijoļbūve, vijoļdarbnīca* utt. Bet – *vijoļspēle*, jo gan spēlē vijoli, gan raksta nošu krājumus ar komentāriem vijoles spēles/spēlēšanas apguvei. Apstākļos, kad liela daļa sabiedrības joprojām neatšķir *ka* un *kad* nozīmi, tas viss var izskatīties pēc putukrējuma gatavošanas izsalkušam teliņam. Bet kāpēc gan mūziķi nevarētu rakstīt un runāt pareizāk nekā citi ļaudis?! Ikdienā savā pulciņā palaižot ij brīvāku, vaļīgāku izteiksmi, ij pat žargonu vai tā saukto neformālo leksiku, bet zinot un protot izteikties arī gludi, skaisti un loģiski.

Latviešu valodas aģentūras viedoklis

No valodas prakses viedokļa var teikt, ka vārda (šajā gadījumā mūzikas termina) lietojumu nav iespējams mākslīgi regulēt ar rīkojumu atļaut vai aizliegt. Svarīgi, lai noteikta sabiedrības daļa (konkrētajā gadījumā – nozares profesionāļi) šo terminu atzītu par nepieciešamu un arī lietotu. Vārda „iedzīvināšanu” realitātē un tā tālāko likteni nosaka lietotāji.

Parasti jauna termina izveidi ierosina attiecīgās nozares speciālisti. Diemžēl LZA Terminoloģijas komisijā nav Mūzikas terminoloģijas apakškomisijas, – ja tāda būtu, par šo jautājumu varētu diskutēt nozares speciālistu līmenī. Iespējams, ka par šādas apakškomisijas nepieciešamību terminologiem vajadzētu domāt, varbūt šis nav vienīgais jautājums, par ko būtu jāapspriežas nozares speciālistiem. Valoda attīstās, un vārdu krājums nepārtraukti tiek papildināts – šo procesu sabiedrība ir pieņēmusi un ar to sadzīvo itin labi. Visbiežāk jaunie vārdi ir aizguvumi – jaunas reālijas apzīmējumi kādā svešvalodā, taču jaunu vārdu, t. sk. terminu, darināšanā tiek izmantoti arī leksiskajā aprītē esoši vārdi un to sastāvdaļas. Viens no terminrades principiem nosaka, ka jaundarinājums nedrīkst būt pretrunā ar valodas sistēmu, tātad tam ir jāiekļaujas latviešu valodas vārddarināšanas sistēmā.

Apzīmējuma ***vjolkoncerts*** gadījumā šī prasība ir ievērota, un tas veidots atbilstoši valodas sistēmai. Otrkārt, vārdam ir jābūt nozares speciālistu atzītam. Tas nozīmē, ka profesionāļu līmenī atlase jau ir notikusi, vārds ir pieņemts kā nozares tradīcijām atbilstošs, speciālisti par to ir vienojušies un vārds tiek lietots praksē, kas ir trešais pamatnosacījums. Ceturtkārt, labu terminu raksturo tā nepārpotamība. Un te nepieciešams plašāks skaidrojums. Pieredze liecina, ka sabiedrība nelabprāt pieņem grozījumus kādu zināmu un jau lietojumā nostiprinājušos vārdu pareizrakstībā. Tāds piemērs ir pareizrakstības grozījumi valsts nosaukumā *Īslande*, kas, nozares speciālistu ierosināti, 2006. gadā tika pieņemti, bet pēc pieciem gadiem (2011. gadā) tie paši speciālisti bija spiesti atzīt, ka vienlīdz laba ir gan *Īslande*, gan arī iepriekš lietotā *Islande*. Līdzīgas svārstības ir bijušas svešvārdu *reabilitācija* un *rehabilitācija* lietojumā (lasītājiem jāatgādina, ka patlaban abu vārdu nozīmes tiek šķirtas). Vai ***vjolkoncerta*** pareizrakstību sapratīs, ja gadu desmitiem visās vārdnīcās (ieskaitot pēdējo, 1995. gadā izdoto „Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīcu”) ir minēts tikai ***vjolkoncerts***? Vai neradīsies

pārpratumi? Vai nozīmes šķīrums patiešām ir nepieciešams un lietotājiem viegli saprotams, lai veiktu šādu praksē nostiprinājušos tradicionālās pareizrakstības maiņu? Vai šīm pārmaiņām piekrīt un tās atbalsta ja ne visi, tad vismaz lielākā daļa mūziķu, muzikologu, mūzikas pedagogu? Domājams (vismaz sākotnēji) – vairums žurnālistu un redaktoru uzskatīs to par iespiedkļūdu vai pārrakstīšanos. Vai jauntermiņš izturēs galveno, respektīvi, laika, pārbaudi? To diemžēl ir ļoti grūti prognozēt, bet arī tā ir valodas attīstības procesa sastāvdaļa.

(Un atkal) **Vijolkoncerts** versus **vijolkoncerts**

Ināra Jakubone, Latvijas Mūzikas informācijas centra direktore

Šīs replikas iemesls, šķiet, ir gluži fizioloģiskas dabas, par ko, protams, atvainojos. Kad lasu **vijolkoncerts** un vilšus nevilšus mēģinu to artikulēt – vienalga, vai skaļi, vai tikai iztēlē – tā kā aizžņaudzas rīkle, tā kā iestingst mēle... Un prātā nāk tas tālais laiks, kad Latvijas Radio runas mākslas guru Antonija Apele mani saraudināja, neganti bārdama par stīvo žokli – kaut ko nepieļaujamu latviešu pareizrunā. Diemžēl **vijolkoncerts** man atsauc atmiņā tās reizes stīvžokļa šausmas. Jo liek manai mēlei un žoklim iespringt neērtā, runas ierasto plūdumu apgrūtinot, nedabiskā veidā. No tamlīdzīgas knaģa sajūtas mēlesgalā vismaz mani pasargā **vijolkoncerta** mīkstinātais / . Jo ar to itin kā iečubinos ērtā šūpuļkrēslā, bet ar / – sajūtos uzdzīta uz tramplīna – piecmetrinieka. Dzimtās valodas komforta sajūta, kuru negribētos zaudēt, liek aizdomāties par kādām iespējamām valodas pašregulācijas ceļā dzimušām vārdveides tradīcijām, par kādas lielākas un dziļākas (filoloģiskas, ne aritmētiskas) likumsakarības daļu. Sakām taču – *pīļknābis*, *peļaste*, *ābeļzars*, *pudeļkorķis*, *vaboļkāja*, *mandeļkociņš* u. tml. Un, tāpat kā vienai vijolei rakstītā koncerta gadījumā, runa ir par vienas pīles knābi un vienas peles asti. Un zars augs pie vienas ābeles, korķis vienlaicīgi varēs atrasties vienā pudelē, un kāja vabolei būs viena, ak, nē, piedošanu, tā būs vienas vaboles viena kāja vai kā tamlīdzīgi. Lai būtu kaut drusciņ filoloģiski pamatotāk, varbūt var šādi: vienskaitļa ģenitīvs – *ābeles* (zars), *peles* (aste), *vaboles*, *pudeles*, *pīles un vijoles* – pilnībā sakrīt ar daudzskaitļa nominatīva formu. *Ābeles* (vsk. Ģ.) – *ābeles* (dsk. N.). Bet daudzskaitļa ģenitīvā klāt ir tas / !!! *Ābeļu*, *peļu*, *vaboļu*, *pudeļu*, *pīļu*, *vijoļu*... Un varbūt valodas zemstraumes likumību dēļ, vai latvieša valodas artikulācijas aparāta īpatnību dēļ tas / saliekteņos iegūlas dabiskāk un tīkamāk arī tur, kur formāli viss pa vienam?

Lai vai kā – manis kā latviešu valodas lietotāja (un arī nesēja) pašsajūta liek apšaubīt aritmētiku (prof. Torgāna argumentu par labu **vijolkoncerta** formai) kā līdzvērtīgu konkurentu visiem citiem valodu skaidrojošajiem un arīdzan pašorganizējošajiem spēkiem. Bet pavisam bez aritmētikas pat es neiztikšu. LVA skaidro, ka jaunvārda vai vārda formas ieviešana atkarīga arī no lietotāju atsaucības. Un šai sakarā varbūt ir vērts pieminēt kādu savā ziņā dezinformējošu **vijolkoncerta** lietas aspektu. **Vijolkoncerta** formu atzinuši „Mūzikas Saules” redaktori Orests Silabriedis, Ilze Medne un Inga Žilinska. Tā kā Oresta Silabrieža pārziņā ir visas „Latvijas Koncertu” publikācijas, tai skaitā „Sinfonietta Rīga” programmas, savukārt Inga Žilinska lieliski apraksta

Latvijas Nacionālā simfoniskā orķestra programmas, rodas iespaids, ka jauninājums ir vienbalsīgi pieņemts un atbalstīts – vismaz publicētajos materiālos. Tad nu varbūt jālaiž pie vārda skaitītāji un jāsaskaita arī tie pret? Manējo ieskaitiet, lūdzu! Bet vispār – paldies par lielisko vijoļžurnāla numuru un **vijoļkoncerta** formas lietojumu itin daudzos tā rakstos!

Teici, teici, valodiņa

Jānis Torgāns, Dr. habil. art., mūzikas zinātnieks

Liels paldies Inārai Jakubonei par to, ka viņa aizsvilinājusi domu apmaiņu par jautājumu, kas ir plašāks un nozīmīgāks nekā konkrētais gadījums (**vijoļkoncerts/vijolkoncerts** – šo pēdējo dators cītīgi labo, malacis!). Vispirms gribu teikt, ka vijole nav ne pīle, ne vabole, bet gan smalka būtne no zemes, citronas kur zied (Johans Volfgangs Gēte – Rūdolfs Blaumanis). Tas ir, vārdam nav latviešu cilmes (kaut gan tas brīnišķīgi integrējies), bet gan instruments pats, gan vārds nāk no Itālijas: violu dzimta pakāpeniski pārveidojās skanīgākos un izteiksmīgākos mūsdienu instrumentos, *violas* vārdam iegūstot (arī) deminutīva formu *violino*. Tā nu tad latviski ir *vijole*. Otrām kārtām, jautājums nav vis aritmētiskas (vienai vabolei ir sešas kājas!), bet gan loģiskas dabas. Tūlīt gan jāpiekrīt Inārai, ka vārdveidē un valodā vispār ir ļoti daudz brīnumainu un neizskaidrojamu lietu. Piemēram, kā radies, tā teikt, personvārds Sisis Vijoļkāja (Vitauts Ļūdēns)? Kādēļ tur salikteņa pirmā daļa nepārprotami signalizē par gramatisku daudzskaitli, bet kāja ir tikai viena?! Starp citu, ne pīlknābja, ne peļastes gadījumā nepavisam nav drošs, ka runa par vienu pīli vai peli (vai tik tā nebūs arī ar Sisi?). Drīzāk otrādi – tiek salīdzināts ar TĀDU knābi kā (daudzām) pīlēm (raksturīgo saplacināto formu) vai tādu asti kā (daudzām) pelēm (parasti par pašķidru, sīku matu šķipsnu). Arī blakus ābelziedam internetā sastopam ābelziedu, turklāt ne kā kļūmi vai pārpratumu, bet kā institūcijas nosaukumu (tātad izdomātu, apspriestu, apstiprinātu). Dabiski, nav jācīnās ar vējdzirnavām neapstrīdamajā faktā, ka daudzskaitļa ģenitīvā visiem šiem vārdiem (no pīles caur ābeli līdz vijolei) ir mīkstinājums. **Vijolkoncerts** ir tikai mēģinājums loģiski nošķirt, kad runa ir par vienas vijoles un kad par vairāku/daudzu vijoļu koncertu (kā skaņdarbu). Tas labi biedrojas arī ar čellkoncertu (kā vārdu), jo ir pats pēdējais laiks atbrīvoties no čellokoncerta (kā vārda), – jau gadus trīsdesmit mums ir čells (nevis nelokāmais čello). Man pašam stipri jāpiedomā, lai pateiktu **vijolkoncerts**, un tas ir dabiski. Tieši tāpat laika gaitā lēnām valodā ienāca tādi skanīgi un ērti veidojumi kā blaknes (farmācijā) vai skārums (mūzikā). Pirms tiem pašiem gadiem 30 daudzi bija (vismaz vārdos, tos tiem piedos – Jānis Rokpelnis mazliet pabrīvotā izskatā) ar mieru drīzāk iedzert indi, nekā teikt *skārums* pierastā (patiesībā ievazātā) *štriha* vietā stīginstrumentiem. Tagad lieta konsekvēnti uzlabojas. Mēs sen vairs nelietojam (vārdus) *gābeles*, *šūplādes*, *ankambarus*, *ausgusus* vai *vēlākos kurtkas*, *gruščikus*, *plaškus* u. tml. Bet interesanti, ka tieši valodas lietotāji (es pat teiktu – īpašnieki!) ar Mirdzas Ķempes dzejoļa palīdzību izglāba vāciskās *šķēres* no latviski pareizajām, bet kaut kā netīkamajām *grieznēm* (šobrīd iestājies tāds kā pamiers). Un arī pašreizējā gadījumā valodas lietotāji būs galvenie, kas izšķirs **vijolkoncerta** cerības uz izdzīvošanu mainīgajā sociālajā vidē

(šī vārdkopa jau arī izveidojusies par specifisku, diezgan atbaidošu, novalkātu štapu). Turklāt galvenais – oficiālos dokumentos (afišās, programmās, protokolos) taču jālieto tā, kā to priekšrakstījis autors. Piemēram, Ludviga van Bēthovena *Koncerts vijolei un orķestrim*. Taču tikpat dabisks ikdienā, sarunā, pārraidē būs Bēthovena *Vijolkoncerts* (attiecīgi *ērģelkoncerts*, *obojsnāte*, *vijolfantāzija*, *klavierkvartets* utt.).

Un trešā (dārgā) lieta ir sistēmiskuma jautājums. Mūsu valodā lieliski iesakņojies *klavierkoncerts* un *ērģelkoncerts*. Būtu laiks iespējami vienvēdot koncertus citiem instrumentiem. Jau minēju akūto nepieciešamību savest kārtībā *čellkoncertu* (*čellsonāti*, *čellfantāziju*). Tieši to pašu varētu attiecināt uz *mežragkoncertu*, *flautkoncertu*, *klarnetkoncertu*, *altkoncertu* (un attiecīgi sonātēm u. tml.) un – šausmas! – *arfoncertu*, *koklkoncertu*, *sitaminstrumentkoncertu* (nu, ne sitēju koncertu tak!). Sistēmiskums atvieglo dzīvi, ļaujot labāk saskatīt tuvību un kopību. Šķiet, pateicoties Orestam Silabriedim (ar stīginstrumentiem), mums tagad beidzot ir skanīgi vientipa nosaukumi visām instrumentu grupām: *taustiņinstrumenti*, *pūšaminstrumenti*, *sitaminstrumenti* un *stīginstrumenti*. Šādas sistēmgrupas vajadzētu tikai atbalstīt. Bet noslēgumā – valoda tāpat kā mūzika ir viena tumša lieta (kā par mūziku teica profesors Jānis Ivanovs). Nevienā vārdnīcā neatradu *pudeļkorķi*, bet vārds taču sadzīvē labi iedzīvojies. Savukārt pilnīgi neizskaidrojama ir vārdkopa *pudeles brālis* – brālis pudelei bioloģiski nekādi nav iedomājams arī klonēšanas laikmetā, taču raksturojums ir trāpīgs, dzīvs un nīprs.

Centīsimies, lai mūsu profesionālā valoda būtu gan dzīva, gan saprotama, gan arī loģiska un iespējami sistēmiska! Mēs tīrām pagalmus un mežus, jūrmalu un kāpņutelpas. Darīsim to arī ar mūsu valodu.

Avoti

Torgāns, J. *Mūzikas terminu vārdenīte*. Rīga : Zinātne, 2010, 134. lpp.

